

ІСТОРІЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

Олександр Коваленко, Андрій Острянюк

РОЗГРОМ НІЖИНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ ШКОЛИ

Активізація досліджень з історії історичної науки, що спостерігається останнім часом, закономірно спричинила посилену увагу до діяльності наукових шкіл. Існування Київської історичної школи В. Антоновича, Київської та Львівської шкіл М. Грушевського, Лівобережної школи О. Лазаревського та Харківської школи Д. Багалія загалом не викликає сумнівів, проте більш ретельне заглиблення у наявний історіографічний матеріал дає підстави для виокремлення нових наукових осередків, які мають підстави вважатись науковими школами. Це стосується, зокрема, Ніжинської історичної школи останньої чверті XIX – першої третини XX ст.

Сформована у стінах Ніжинської вищої школи на зламі XIX – XX ст., Ніжинська історична школа пройшла складний шлях становлення та розвитку. Викладачі Історико-філологічного інституту князя О. Безбородька у Ніжині (1875-1920 рр.) започаткували наукове студювання історії України. Консолідація наукових сил відбувалась навколо кафедри історії та Історико-філологічного товариства при інституті (1894-1917 рр.). Результати наукових пошуків оприлюднювались передусім у “Известиях Историко-филологического института кн. Безбородко в Нежине” (видавались у 1877-1920 рр.) та “Сборнике Историко-филологического Общества при Институте кн. Безбородко в Нежине” (видавався у 1896-1916 рр.). Незважаючи на докорінні зміни в соціально-політичному житті й реформування Ніжинської вищої школи у 1918-1921 рр., молоді викладачі та науковці успадкували досвід своїх вчителів і продовжили дослідження минувшини України. У 1922 р. при Ніжинському інституті народної освіти було створено Науково-дослідну кафедру історії культури та мови (далі – НДК). Представники школи згуртувались навколо секції історії цієї кафедри. Впродовж 20-х рр. зміцнилась організаційна інфраструктура школи: посилились зв'язки з архівними установами, було утворено історико-архівний гурток, історико-краєзнавче товариство, активізувалась музейна робота, урізноманітнилися контакти з

науковими установами Києва, Харкова, Чернігова. Результати наукових студій друкувались у “Записках Ніжинського інституту народної освіти” (видавались у 1925-1932 рр.) та фахових виданнях Всеукраїнської Академії наук.

Зацікавлення подіями вітчизняної історії у контексті викладання та вивчення історії Росії на хвилі піднесення українознавчих досліджень на початку ХХ ст., переросло у її ґрунтовне наукове студіювання. Викладачі Історико-філологічного інституту М.Аристов, М.Бережков, В.Ляскоронський, Г.Максимович, М.Лілеєв, котрі стояли біля витоків Ніжинської історичної школи, перетворили історію України в окремий напрямок історичних досліджень. Їхній досвід та наукові уподобання вплинули на вибір наступної генерації вчених цієї школи — А.Єршова, В.Дубровського, В.Євфимовського, М.Петровського, В.Фесенка, для яких історія України стала провідним напрямком наукових студій. Представники Ніжинської історичної школи залишили значну друковану та рукописну спадщину, яка заслуговує на спеціальне вивчення.

На нашу думку, Ніжинську історичну школу слід розглядати передусім як школу “комунікативного” типу, в якій декілька вчених, завдяки спільності поглядів, напрацьовують єдині предметно-логічні засади своєї наукової творчості, методології, методики та проблематики досліджень¹. За ступенем новизни наукових досліджень Ніжинська історична школа має бути віднесена до “автаркійного” типу шкіл, які працюють у руслі загальноновизнаної концепції, розвиваючи її у різних напрямках, і задовольняються своїм упривілейованим становищем у певному регіоні². Водночас школа ніжинських істориків була “класичною” за способом утворення й існування, як така, що сформувалась на базі вищого навчального закладу³.

Складні й суперечливі процеси у суспільно-політичному і науковому житті України безпосередньо відбивались на діяльності Ніжинської НДК – форпосту Ніжинської історичної школи. Так, у середині липня 1923 р. Укрголовпрофос здійснив перевірку науково-дослідних кафедр України, в ході якої з’ясувалось, буцімто Ніжинська НДК займається розробкою неактуальних проблем. Зважаючи

на “малоактуальность проблем поставленных на разрешение кафедры”, кафедра була тимчасово знята з державного забезпечення⁴. Формальним приводом для такого рішення стала дослідницька робота аспіранта К.Штеппи “Віра у демонів в античному суспільстві II ст. християнської ери”, яку перевірка визнала абсолютно непотрібною для пролетарської держави⁵.

Зняття з фінансування тяжко вдарило по кафедрі, і його поновлення стало нелегкою справою. До президії Укрголовпрофосу було адресовано листа, в якому повідомлялось про те, що члени ніжинської кафедри докладають зусиль для того, щоб наукова робота сприяла уточненню, обґрунтуванню і закріпленню сучасних поглядів, наукових методів, тенденцій і напрямлень у галузі історії, культури та мови⁶. Незабаром до Харкова було відряджено керівника Ніжинської НДК В.Резанова, який отримав вказівку готувати на кафедрі “червоних професорів”⁷. Державне фінансування кафедри вдалося відновити, але в силі залишилось попередження про те, що лише дослідження, “имеющие наиболее ударное значение по условиям настоящего времени”, можуть розраховувати на підтримку⁸. Цей перший крок в напрямі уніфікації системи історичних досліджень не вплинув істотно на зміст роботи кафедри, але був серйозним попередженням науковцям.

Неухильне посилення контролю за тематикою історичних студій спостерігалось і надалі. Чергова перевірка роботи науково-дослідних кафедр України наприкінці 1924 р. фактично перетворилась на чистку їхнього особового складу. Особлива увага приділялась роботі “старої” професури та аспірантів. У бланку звітності про виконану Ніжинською НДК роботу ще наприкінці 1923 р. з’явилась графа “Какие научные вопросы, разрабатываемые кафедрой, являются основными, особенно актуальными”⁹, що стала своєрідним лакмусовим папірцем для визначення актуальності наукових студій членів кафедри. У звіті НДК зазначалось, що вони досліджують “а) соціально-економічну історію України XVIII в., котрою займаються проф. Г.Максимович і руководимые им аспиранты, и б) історію Черниговщины, которую разрабатывает проф. М.Бережков”¹⁰. Г.Максимович підкреслив, що “ударною” роботою він вважав написан-

ня підручника з історії України для вузів, який відповідав би “современным научным требованиям и современному материалистически-экономическому направлению нашей исторической науки”¹¹. М.Бережков, у свою чергу, зазначив, що проблема авторства “Записки до Малой России принадлежащей” “заслуживает внимательного рассмотрения и оценки”¹². Плани аспірантів, що працювали при кафедрі з 1922 р. – А.Єршова, В.Євфимовського, В.Дубровського – коригувались у процесі роботи: в них з’являлась марксистська фразеологія, звіти про опрацьовану марксистську літературу при підготовці до складання “соціально-економічного мінімуму”. Такі відписки допіру задовольняли перевіряючих. Втім у грудні 1923 р. аспірантів В.Дубровського та В.Євфимовського було відраховано з аспірантури через те, що вони не склали вчасно соціально-економічного мінімуму¹³.

Перевірка не обмежилась з’ясуванням тематики історичних студій науковців та аспірантів. Зокрема, А.Єршов вимушений виправдовуватись, що світогляд його “обумовлений вивченням бази економіки”, і це “привело до марксистського погляду на процес розвитку історії”¹⁴. Під час цієї перевірки ледь не був позбавлений роботи М.Бережков, якого ректор Ніжинського ІНО М.Куїс звинуватив в ідеалізмі¹⁵. М.Бережкова усе ж залишили на посаді, хоча з протоколу було викреслено рішення про визнання його робіт цінними¹⁶.

Водночас молоді науковці В.Дубровський, В.Євфимовський та В.Фесенко брали безпосередню участь у створенні архівних установ на терені Північного Лівобережжя. Помітну роль у цій важливій справі відіграв історико-архівний гурток при Ніжинському ІНО, створений 1924 р. з ініціативи В.Дубровського¹⁷. На жаль, гурток, роботою якого керував А.Єршов, наприкінці 1925 р. припинив свою діяльність. Гурток значною мірою сприяв упорядкуванню архівосховищ Ніжина і став “школою підвищення кваліфікації” для студентів та молодих дослідників. Завдяки зусиллям представника молодішої генерації ніжинських науковців І.Спаського, у майбутньому відомого нумізмата, при інституті було створено краєзнавчий музей, експозиція якого складалася з

дев’яти відділів: Гоголівського, художнього, нумізматичного, революційного, етнографічного, відділу М.Заньковецької, церковної старовини, історичного (“Старий Ніжин”) та природничого¹⁸.

Регіональні історичні студії координувало Ніжинське наукове товариство краєзнавства, створене 1925 р.¹⁹, головним завданням якого було всебічне вивчення минулого краю та його сьогодення. У 1927 р. воно складалось з чотирьох секцій: історичної, статистично-економічної, етнографічної та природничої²⁰. Історичну секцію очолював М.Петровський, а до її складу входили професор М.Бережков, наукові співробітники А.Єршов, В.Кукаркін, В.Фесенко. А.Єршов та М.Петровський, як представники Товариства, співпрацювали з установами ВУАН у підготовці збірника “Чернігів і Північне Лівобережжя: огляди, розвідки, матеріали”²¹. Поєднуючи наукові та громадські цілі у своїй діяльності, Ніжинське наукове товариство краєзнавства стало спадкоємцем і правонаступником Історико-філологічного товариства при Історико-філологічному інституті князя Безбородько як однієї з центральних складових інфраструктури Ніжинської історичної школи. До його складу увійшли представники як “старої”, так і “нової” генерації школи, відтак проблематика регіональних студій була не тільки збережена, але й розвинута з урахуванням досягнень історичної науки.

У 20-х рр. було збережено і видавничу традицію – “Записки Ніжинського Інституту народної освіти”, видання яких було розпочато 1925 р., стали друкованим органом не тільки Ніжинського ІНО, але й історичної школи, перебравши своєрідну естафету від “Известий Историко-филологического Института кн. Безбородко в Нежине”. Чимало наукових студій представників Ніжинської історичної школи доби її розквіту було оприлюднено на шпальтах цього часопису.

Тим часом ситуація довкола Ніжинської історичної школи дедалі ускладнювалась. У вересні 1927 р., у зв’язку з нагальною потребою посилити “марксистський ґрунт” наукової роботи НДК, було прийнято рішення зарахувати науковими співробітниками кафедри комуністів ректора Інституту М.Куїса та В.Кукаркіна²², які стали провідниками офіційних поглядів і нормативної методології. 1928 р. саме М.Куїс виступив із закликом вивчення пролетарської культури²³.

Він підкреслював, що “життя вимагає від кафедри ведення масової роботи, ознайомлення мас з висновками науки... Через це треба поставити на чергу дня вивчення нової літератури, мистецтва науки, питань нового побуту”²⁴. Наступним кроком на цьому шляху стало примусове залучення усіх і вся до вивчення історії класової боротьби. Лекційний курс з історії України був перетворений на курс історії класової боротьби в Україні. Значна увага приділялась науковій розробці питань історії класової боротьби, до якої були залучені усі історики, незалежно від їхніх особистих наукових уподобань²⁵.

У зв'язку зі зміною світоглядних орієнтирів в науці зазнала коректив і система підготовки аспірантів. У навчальному плані, що був складений у момент відкриття аспірантури при Ніжинській НДК у 1922 р., жодного слова немає про марксизм та його вивчення аспірантами, натомість у плані 1929 р. підкреслювалось, що аспірант повинен “виконати роботу по засвоєнню марксизму-ленінізму”, а також “повинен щороку зробити не менше двох доповідей по питанням марксизму”²⁶.

Протягом 1928-1929 рр. було остаточно сформульовано стратегію подальшої боротьби на фронті історичної науки. У доповіді на I-й всесоюзній конференції істориків-марксистів (28 грудня 1928 р. – 4 січня 1929 р.) речник “нової” історичної науки М.Покровський, зокрема, зауважив: “Супроти течій буржуазної історичної науки марксистська наука повинна вести завзяту боротьбу, опанувавши науково-технічним апаратом дослідження, що ним володіє буржуазна наука”²⁷. У вересні 1929 р. на Всеукраїнській партійній нараді був зроблений висновок про те, що праці та концепції академіків М.Грушевського, М.Слабченка, М.Яворського, М.Василенка просякнуті “буржуазним націоналізмом”.

Недобрі передчуття не давали спокою керівництву інституту і НДК. 6 вересня ректор інституту С.Порада та В.Резанов надіслали до Укрнауки запит, я якому просили внести ясність у “чутки про розформування науково-дослідних кафедр ... бо цілком невідомо, як же саме пройде реформа: яка буде доля ніжинських аспірантів”²⁸. Усі сумніви розвіялись, коли у вересні 1930 р. надійшло повідомлення про те, що

“згідно з резолюцією РНК ... Ніжинська н/д к-ра історії української культури ліквідується”²⁹. Аспіранти мали бути переведені до наукових установ Києва або Харкова за власним бажанням, а ті з них, хто закінчив навчання в аспірантурі, направлялись на педагогічну роботу³⁰. Згідно цього рішення співробітники кафедри залишались на викладацькій роботі в інституті, й прикріплювались “для наукової роботи до відповідних н/д інститутів і працюють на місці під їх керівництвом”³¹. На місці науково-дослідної кафедри постали кафедра історії України та кафедра історії народів СРСР, які мали зосередитись на навчальній, а не науковій роботі.

Водночас занепали й інші інфраструктурні підрозділи школи. Зокрема, Ніжинське наукове товариство краєзнавства внаслідок браку коштів на зламі 20-30-х рр. фактично припинило свою діяльність. 1931 р. було зроблено спробу відродити його на базі окружного музею, однак реалізувати цей задум не поталанило³².

Як відомо, у липні-серпні 1930 р. тривала перевірка установ ВУАН бригадами і комісіями Робітничо-селянської інспекції, що призвела до згорання академічних установ М.Грушевського. Оскільки ще з 1924 р. ДПУ було відомо, що “в різних містах, особливо в академічних центрах, у Грушевського з'являються “свої люди”, в тому чи іншому відношенні від нього залежні ... в Ніжині: Петровський, Єршов, Штеппа – молоді науковці, які подавали певні надії, ... в Чернігові: Федоренко, Єфимовський, Миловидов”³³, то ніжинський осередок недовго чекав своєї участі.

На зламі 20-30-х рр. відчули на собі дію репресивної машини й провідні представники ніжинської історичної школи. 17 березня 1931 р. “припинив роботу ... в зв'язку з заарештуванням” А.Єршов³⁴. Напевне, арешт мав профілактичний характер і був не тривалим, оскільки того ж таки року А.Єршов влаштувався на посаду наукового співробітника Інституту історії української культури, створеного у Харкові під проводом академіка Д.Багалія. Однак навздогін йому від колишніх колег пролунали абсолютно необгрунтовані звинувачення в націоналістичних збоченнях³⁵. Невдовзі А.Єршова було заарештовано і страчено.

У свою чергу керівництво Ніжинської вищої школи розгорнуло роботу по “очищенню” викладацького складу. Як

негативний момент у роботі кафедр було відзначено “нерозуміння окремими їх членами ленінського етапу в науках та неухвалене ставлення до озброєння марксистсько-ленінською методологією”³⁶. Задля того, щоб уникнути переслідувань, змушений був публічно зрестися учителів, колег, власних поглядів і переконань М.Петровський. Так, 11 лютого 1932 р. на засіданні кафедри історії він виступив з доповіддю “Лист т. Сталіна й завдання історичної науки. Критика минулої продукції катедри”³⁷. Від глобальних завдань, що стоять перед кафедрою, М.Петровський перейшов до критики власного наукового доробку: “1) теми по більшості не відповідали сучасності; 2) не були відповідно розроблені; мали досить відзнак аполітизму; 4) документалізму; 5) випячування осіб; 6) зацікавленості фактичною історією; 7) коли подавалась критика ... висновків Грушевського, Липинського, Яворського, Слабченка, Багалія, Гермайзе й інших – не зазначалось чітко чіє класове замовлення виконували ці автори”³⁸.

28 травня 1932 р. М.Петровському знову довелося “каятись” на засіданні Археографічної комісії ВУАН, де він виступав з доповіддю “Використання джерел в IX томі Історії України-Русі ак. М.Грушевським”³⁹. М.Петровський кваліфікує XI том “Історії України-Русі” як роботу, написану “українським націоналістичним політиком-істориком, ідеологом української буржуазії”, але водночас підкреслює той факт, що “робота заслуговує особливої уваги”⁴⁰.

18 травня 1933 р. у чернігівській газеті “Більшовик” було вміщено статтю, в якій М.Петровського було звинувачено у нескритичному використанні нотаток “наївного монархіста” М.Бережкова. У XII книзі “Записок Ніжинського інституту соціального виховання” (далі – “Записки НІСВ”) М.Петровський оприлюднив вибрані місця з “Щоденника” свого учителя професора М.Бережкова, присвячені подіям 1905 р. у Ніжині⁴¹. Однак той факт, що “статью отъявленно-го монархіста Бережкова націоналіст Петровський “обработывает” ... и помещает в XII книге “Записок”, став приводом для розгортання чергової кампанії, спрямованої на подолання буржуазно-націоналістичних ухилів у ніжинській вищій школі”⁴².

3 липня 1933 р. пленум Ніжинського РКП(б)У вказав на

прояви “гнилого лібералізму” у XII книзі “Записок НІСВ”, що виходили під редакцією М.Петровського. Слідом за цим Чернігівське обласне бюро КП(б)У 13 серпня 1933 р. прийняло постанову про науково-видавничу діяльність Ніжинського пединституту, у якій було засуджено діяльність керівництва інституту за те, що воно не зробило “більшовицьких висновків з листа т. Сталіна до редакції журналу “Пролетарская революция”, а також з постанови ЦК і ЦКК ВКП(б) “Про потребу підсилення революційної пильності і непримирності”⁴³. Ця постанова зобов’язувала дирекцію, партосередок і профорганізацію інституту “глибоко перевірити всю свою роботу й рішуче перебудуватися в світі постанов Червеного пленуму ЦК КП(б)У і промови т. Постишева”⁴⁴.

22 серпня усним розпорядженням директора Інституту С.Поради М.Петровського було звільнено з посади редактора “Записок НІСВ”, а на позачерговому засіданні кафедри 25 серпня, на якому попередня критика М.Петровським власної наукової роботи була визнана недостатньою, а помилки “невипадковими”. У наказі № 219 від 6 вересня 1933 р. “Про перебудову науково-видавничої роботи інституту” М.Петровського було затавровано як “класово-ворожий елемент”, що за “ура-марксистською фразеологією” маскував націоналістичні концепції. Його публікації визнані “яскравим виявом націоналізму”, “еклектичної мішанини різних націоналістичних поглядів”. За цим же наказом М.Петровський вважався тимчасово працюючим на педагогічній роботі⁴⁵. Фактично загнаний у глухий кут, історик силувався знайти вихід з цієї скрути. Саме в цей час на роботу до Ніжинського інституту соціального виховання приїхав відомий історик Л.Окіншевич. Разом з цим з’явилась примарна надія на повернення до масштабних досліджень української історії у ніжинському науковому осередку, а з часом і на відродження тамтешньої історичної школи. На жаль, під тиском партійних органів у грудні 1933 р. М.Петровського та Л.Окіншевича було звільнено з роботи, що остаточно знекровило Ніжинську історичну школу.

Втім переслідування тривали. Чергова “чистка рядів партії” восени 1934 р. перегорнула нову сторінку у цій справі. Науковий осередок у Ніжинській вищій школі було названо “гнездом націоналістів в Нежинском пединституте”⁴⁶.

З'ясувалось, що "в інституті на протязі довгих років, особливо коли директором був Порада (1930-1933 рр. – Авт.), имела приют и развернула контрреволюционную, националистическую работу большая группа националистов-профессоров"⁴⁷. Серед членів цієї групи знаходимо "націоналістів" А.Єршова, Л.Окіншевича, М.Петровського⁴⁸, які "преподносили и преподавали курс истории за Яворским, Грушевским, пропагандировали гетманскую державность, проводили теории бесклассовости исторического процесса на Украине, идеализировали козацкую старшину. В своём преподавании пропагандировали отрыв Советской Украины от Советского Союза. ... для проработки в учёбе рекомендовали литературу СВУ, идеализировали Шевченка, ни слова не говорили про Ленина и Сталина"⁴⁹.

В цілому боротьба проти української історичної науки у 20-х рр. була здійснена за цілком логічною схемою: ідеологічна обробка її лідерів, їх повна дискредитація і "нейтралізація" – на початку 30-х рр. було здійснено її організаційно-структурний демонтаж і, врешті-решт, було морально зламано і "знешкоджено" решту її представників⁵⁰. Розгром Ніжинської історичної школи став одним з епізодів наступу на українську історичну науку на зламі 20-30-х рр. ХХ ст. Руйнівний удар по школі мав відчутні наслідки: традиція наукового студювання вітчизняної історії, сформована впродовж багатьох десятиліть, була надовго перервана. Лише наприкінці 60-х рр., у зв'язку з відновленням історичного факультету Ніжинському державному педагогічному інституті ім. М.В.Гоголя⁵¹, почалося поступове повернення до фундаментальних історичних досліджень, що дозволяє сподіватися на відродження Ніжинської історичної школи.

¹ Мягков Г.П. "Русская историческая школа". Методологические и идейно-политические позиции. Казань, 1988. С. 175.

² Гасилов В.Б. Научная школа – феномен и исследовательская программа наукведения // Школы в науке. М., 1977. С. 134.

³ Ланге К.А. "Классические" и современные научные школы и научно-исследовательские объединения // Школы в науке. М.,

1977. С.269-270.

⁴ НВ ДАЧО. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 291. Арк. 7.

⁵ Там само. Спр. 281. Арк. 220.

⁶ Там само. Спр. 291. Арк. 7.

⁷ Там само. Оп. 2. Спр. 189. Арк. 64 зв.

⁸ Там само. Оп. 1. Спр. 281. Арк. 63.

⁹ Там само. Спр. 310. Арк. 24 зв.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. Спр. 281. Арк. 69-69 зв.

¹² Там само. Арк. 70-70 зв.

¹³ Там само. Спр. 310. Арк. 1.

¹⁴ Там само. Спр. 320. Арк. 11 зв.

¹⁵ Там само. Арк. 12.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. Ф. Р-5301. Оп. 1. Спр. 12. Арк. 3.

¹⁸ Там само. Ф. Р-391. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 11.

¹⁹ Там само. Ф. Р-6108. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 10.

²⁰ Там само. Арк. 68-68 зв.

²¹ Там само. Арк. 58 зв.

²² Там само. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 15-16.

²³ Бойко О. Нарис історії Ніжинської науково-дослідної кафедри історії, культури та мови (20-30-ті рр.) // Сіверянський літопис. 1998. № 5. С. 124.

²⁴ НВ ДАЧО. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 33 зв., 40 зв.

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Гермайзе О. 1-ша всесоюзна конференція істориків-марксистів у Москві // Україна. 1929. Березень-квітень. С. 173.

²⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (м. Київ). Ф. 166. Оп. 6. Спр. 4647. Арк. 188.

²⁹ Там само. Арк. 187.

³⁰ Там само.

³¹ Там само.

³² НВ ДАЧО. Ф. Р-6093. Оп. 1. Спр. 30. Арк. 16-17.

³³ Цит. за: Пристайко В., Шаповал Ю. Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934. К., 1996. С. 34-35.

³⁴ НВ ДАЧО. Ф. Р-6121. Оп. 2. Спр. 3242. Арк. 137.

³⁵ Коваленко О.Б., Ткаченко В.В. Єршов Анатолій Григорович. Український історик, активний учасник краєзнавчого руху 20-х рр. // Репресоване краєзнавство (20-30-і роки). К., 1991. С.

341.

³⁶ Порада С. Ніжинські інститути на XV роковини Жовтня // Записки Ніжинського інституту соціального виховання (далі – Записки НІСВ). Ніжин, 1932. Кн. XII. С. VIII.

³⁷ НВ ДАЧО. Ф. Р-6121. Оп. 1. Спр. 497. Арк. 21-22.

³⁸ Там само. Арк. 22.

³⁹ Інститут рукопису національної бібліотеки України імені В.Вернадського НАН України. Ф. ХХІХ. Спр. 1825. Арк. 2.

⁴⁰ Там само. Арк. 1.

⁴¹ Петровський М. З матеріалів до історії м. Ніжина // Записки НІСВ. Ніжин, 1932. Кн. XII. С. 75-109.

⁴² Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). Ф. П-1665. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 5.

⁴³ Постанова Чернігівського облбюро КП(б)У від 13 серпня 1933 р. “Про XII книжку “Записок Ніжинського інституту” // Більшовик (Чернігів). 1933. 24 серпня. № 189.

⁴⁴ ДАЧО. Ф. П-1669. Оп. 1. Спр. 329. Арк. 1.

⁴⁵ Цит. за: Дмитрієнко С. Невідомі сторінки біографії Миколи Петровського // Україна на порозі ХХІ століття: актуальні питання історії: Збірник наукових праць. К., 1990. С. 177.

⁴⁶ ДАЧО. Ф. П-1665. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 1.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само. Арк. 2, 9.

⁵⁰ Заруба В. Знищення київської школи істориків Михайла Грушевського (За матеріалами архіву ВУАН) // Сучасність. 1996. № 5. С. 115.

⁵¹ Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Ніжин, 1999. С. 160.

Олексій Ясь

УКРАЇНСЬКА ЗАРУБІЖНА ІСТОРИОГРАФІЯ 1945-1991 РР.: ПРОБЛЕМА ПОКОЛІНЬ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРАЦІ

З кінця ХVІІІ ст. помітним явищем нової історії стала

руйнація вертикальної соціальної структури європейських суспільств. Вона зумовила переміщення та еміграцію великих мас людей з різних соціальних спільнот за кордони держав, в яких відбувалися руйнівні революції та громадянські війни ХVІІІ-ХІХ ст. Серед них було чимало вчених та взагалі освічених людей, які в суспільному середовищі іншої країни виступали як організатори самобутнього, альтернативного варіанту національної культури та науки. В ХХ ст. вчені вже складали окрему соціальну групу населення, як в своїх країнах, так і на еміграції. До того ж технологічний поступ надав доволі великі можливості для поширення широкого спектра ідей та цінностей. В цей час склався своєрідний феномен наукової еміграції. Її пріоритетне завдання полягало у виробництві наукової продукції та поширенні національних культурних і освітніх традицій на еміграції, які дискримінувалися або були взагалі заборонені на Батьківщині. В українській історичній та суспільно-політичній думці на еміграції альтернативний варіант опозиційної науки реалізувався під знаком національно-державницьких ідей, які в Радянській Україні в 20-і роки ХХ ст. побутували в завуальованій формі, а з 30-х років стали взагалі забороненими.

Доля наукової еміграції складалася по різному і залежала від багатьох чинників: поповнення свіжими кадрами, швидкості етнопонаціональної асиміляції, рівня адаптації до соціокультурного середовища та інтелектуальної атмосфери в країні проживання тощо. Як правило тривалість існування наукової еміграції не перевищувала відрізка часу необхідного для відтворення людського покоління (20-25 років). У випадку з українською та російською науковою еміграцією, які одержали два могутніх приливи вигнанців і втікачів у ХХ ст. (міжвоєнна хвиля 20-30-х років та повоенна еміграція після 1945 р.), термін її побутування майже подвоївся і склав 40-50 років. Тотальна заборона та величезна за своїми масштабами руйнація національних цінностей і традицій Радянською владою на протязі понад 70 років призвели до ситуації, коли вони зберігалися та певним чином відтворювалися безпосередньо в середовищі наукової еміграції. Відсутність власної національної держави виявилася могутнім джерелом, яке підживлювало націо-